

BORSOS SEBESTYÉN ÉS NAGY SZABÓ FERENC
JÁNOS ZSIGMONDRÓL
ÉS AZ ERDÉLYI REFORMÁCIÓRÓL

Chronica a világnak lett dolgairól, melyet én írtam Borsos Sebestyén úgy mint 1562 esztendőben.

1562 esztendőben Balassi Menyhárt elárulá a János király fiát [János Zsigmondot] és a Ferdinandus király pártjára állá. János király nagy hadat inditta és megszállá Hadad várát sok fő vitézekkel Németi Ferencz által, ki akkor Tokajban kapitány vala. De ott a János király fia hada igen megveretteté a Ferdinandus ereje által, mely harczon sok vitézek elhullának és sok nyereséget nyerének. Onnat Balassi indult Szakmárra, és a nyereséget Szakmárban mind egy házba rakák, hogy ők jövendőben nagy gazdag kótyavetyét hánynának; de az úr Isten nem bírá nékiek, mert a budai bassa azon nyáron eljőve Szakmár alá és megszállá Szakmárt, és a benne lévő sok préda mind elége. A törökök sok ideig vivák Szakmárt, és ugyan meg is vették volna, ha Balassi belőlle ki nem szökött volna. Végezetre a törökök elmenének haza nagy békével Szakmár alóll, senki nem bántá őket, hanem rabolva és égetve haza menének.

1562 esztendőben nyári időben a székelyek mind feltámadának ilyen szin alatt: hogy ők az ifju János királyhoz [János Zsigmondhoz] mennének az ő szabadságoknak megnyeréséért. Mert a király sok rendbéli szabadságokat vette vala el az ő gyakorta való feltámadásokért. És mikoron a székelyek a népnek sokaságát látták volna, tehát legottan hadnagyokat emelének közöttök és tizedeket rendelének. Mely hadnagyoknak neveik ezek valának: Nagy György, Gyepesi Ambarus, Bán

András. És így a király ellen s az urak és a nemesség ellen kardot akarának vonni. De az ifjú király őket nagy kegyesen unszolja vala hogy szálljanak le, és ő nékik minden szabadságokat megengedni kész volna; de ők a val semmit nem gondolának, hanem a Nyárad mellé szállának az ákosfalvi rétre, honnat a három széket elválogaták, és a Mihályfi Tamás házára menének egy szereda nap estve, és az udvarházat igen megdulák és hordó borokat vivének a táborra. Másnapra kelvén csütörtökön esmét elválogatának úgy mint két ezer népet, hogy Görgényre és Régenre menjenek, hogy ők ott duljanak és népet hajtsanak; és a régenieket és a görgényieket táborban találák és azokat mind elhajták. Akkor Gernyeszeget is mind eldulák alá jöttökben a Maros mellett. Azután egy péntek napra kelve, szállának Koronka mellé és azelőtt való dulástól a mi megmaradt vala a Mihályfi Tamás házánál, azt esmét mind eldulák és a házat is elégeték. Onnét szombaton reggel elindulának a derék táborra, mert a derék táborok a Kis-Küküllő mellett vala Holdvilágnál. Király igen hamarsággal nem sok népet inditta Tordára, úgy mint két száz lovagot és két száz darabontot, kik között valának jámbor vitézlő rendek, úgy mint Polgár Ferenc és a vitézlő Mihályfi Tamás, ezen kívül sokan az erdélyi urakban. Ezeknek hadnagyok vala a vitézlő Petri Gábor és a vitézlő Radák László. Azon szombaton reggel a király népe [Maros-] Vásárhelynél általkele a Maroson, és a székelyek után indulának, holott elérék őket a Nyárad mellett és szembe állának, és a székelyek Deust kiáltának és szembe ütközének; de a király népétől a székelyek megveretének, kikben igen sokan elhullának és levágattának, némelyek pedig elszaladának. Akkor onnat a Bán András elszalada, ki főhadnagy vala; de azon kívül rabokat sokat fogdosának és némelyeket csak elhajtának. Így vereték meg Kis-Görgénynél a székelyeknek a kissebbik tábor a Nyárad mellett. Ezt mikor megértették volna a másik táborban lévő székelyek, igen megrémülének, és a két hadnagyot, úgy mint Nagy Györgyöt és Gyepesi Ambarust ő maguk megfogák és királynak küldék, mert a más hadban a Bán András elszaladt vala. És így a székelyek mind házokhoz oszlának.

A király akkoron nagy haddal készült vala a székelyek megrontására úgy mint husz ezer emberrel. Minden hadával azért király szálla Segesvárra, és ott nagy gyűlést tétete; és oda az erdélyi urakat mind elhivatá hitetlenség alatt, hogy megérthesse: kik legyenek a székelyek feltámadásának okai? És a sors esék a székely urak közül Lázár Istvánra, Kornis

Mihályra, Farkas Pálra, Lázár Jánosra és Bernád Ferenczre; kiket akkor mind megfogdosának, kik közül némelyiknek a fogságban lőn halála. De azon kívül esmét egy néhányat találának kik abban részesek voltak, ugymint a Benedek Geréb, Kátai Ferencz és a Kátai György, Andrásai Márton, kiket nagy erőss fogságban tartata király Görgényben és Gyalu várában. Azután a két hadnagyot, ugymint Gyepesi Ambarust és a Székely Györgyöt Segesvárnál felnyársoltatá. Így történek és rontatának meg a támadásért akkor a székelyek a király fiától 1562-ik esztendőben. Nem sok idő elmulván, a király küldé népét Udvarhelyre, kinek kapitányok vala a vitéz Petri Gábor. És a barátok klastromából csináltatának egy várat, kit nevezének «Székely-támadá» várának, és ahoz mindjárt elfoglalák a székelyeknek szabad savokat, ki lőn a székelyeknek nagy romlásokra és igen nagy károokra.

1562 esztendőben hala meg Borsos Sebestyénnek az ő vén anyja, kisaszszony-havának második napján.

1563 esztendőben szent Margit aszszony nap előtt való hétfőn estve, mikoron a hold tele volna, a hold teljességgel feketévé változék és semmi világossága nem vala; tartott ez dolog mintegy óráiglan.

1563 esztendőben jó száraz nyár lőn és száraz ősz; buzának és ócsu gabonának bővsége nagy lőn, úgy hogy a buzának a szépinek öregköble járt huszonkét pénzen, az az négy köből egy forinton, az elegyesebb pedig hat köből egy forinton, az az árpának köble tizenkét pénzen, a zabnak pedig járt nyolcz pénzen, az igen szépi 10 pénzen járt egy köből.

1563 esztendőben János király béküldé Moldovába Radák Lászlót és Daczó Tamást István vajda mellé nagy haddal Despotra [Heraklides Jakab moldvai vajda]; reászállák Szucsáva várát, Despotot onnan kivevék szent Márton napnak előtte mintegy héttel, és a vajda Despotot levágatá.

Ugyanezen 1563-ik esztendőben Nyerges Sebestyén bíróságában töttenek engem polgárrá szent Mihály napján.

1563 esztendőben feleltettük meg a várost, és mentették magokat a gonosztevő emberek: hogy ennek előtte való két esztendőnek utánna a tordai gyűléstől fogva, ezután azért a büniért senki nem kergetheti és nem büntetheti őket.

1564 esztendőben húsvét után való vasárnap Erdélyben a papok conciliumot tőnek Enyedre a Kristus vacsorája felöll; mert a szász papok azt mondják vala: hogy a Kristus teste az ige által a kenyérben elváltozik, az az, a kenyér Kristus testévé

lészen az ige által, és az ember szájába ugyan a Kristus testét adják. A magyar papok ellenben azt mondják vala: hogy nem változik el a Kristus testévé az a kenyér, és az ember szájába a Kristus testét nem adják, hanem az ur Jézus halálának emlékeztére a kenyeret adják, és a Kristus testét lelki szájjal eszi az igaz hitű ember, nem testi foggal rágja. Azért a hitetlen ember akár mennyiszer járuljon a Krisztus vacsorájához is de ugyan, nem vészi a Krisztus urunk testét. Ezen semmiképpen meg nem egyenesedhetnek, mert a szász papok ennek nem engedének.

1564 esztendőben ada Isten az én feleségemnek a Kristina aszszonynak egy leány magzatot, kit Annának keresztelének.

1564 esztendőben mindszent-havának harmadik napján, az az kisaszszony-nap előtt való vasárnapon, ifju János király Szakmárt megszállatá Somlyai Báthori István által, kit meg is vőnek minden viadal nélkül, mert akkor Balassi Menyhárt honn nem vala. Balassi Menyhártnak a felesége egy kis fiával és egy leányával öszve foglyá esék, kiket király fogva tartata Erdélyben Vécs várában sok ideig; onnét alá viteté Dévába. Ugyanezen öszön király nagy hadat inditta, és a törökök sokan melléje jövének segítségül, és Hadad várát megszállá; kit hamaridőn megvön és mind a földig lerontatá; a magyarokat a kik benne valának békével elbocsáttatá; azután által költözék a Tiszán és megszállá Áthya várát, és erős ostrommal azt is megvevék; azt is mind a földig lerontatá és a benne valókat békével elbocsátá. Ezt meghallván Kovászó várában a kik benne valának, királynak azt is megadák; azt is király mind a földig lerontatá; ezen kívül király egynéhány apró kastélyokat mind a földig lerontata. Megint által költözik a király a Tiszán. Etzed [Ecsed] alá méne; nagy Báthori Miklós a bátyja által Báthori György által szép szót ada a királynak, hogy fejet hajtana; de mihelyt király onnét elméne, abba ő semmit meg nem tókélle. Kis-Várdát király megszállá, és Kis-várdai Mihály királynak fejet hajtá, a várát a királynak ajánlá; király könyörült rajta, Kis-Várdában ötet benne hagyta. Ezek meglévin, király megint jó egészségben Erdélybe hazajöve, az úr Istent dicsirvén és magasztalván. Mert ő fejevári monostorból a bálványokat mind kirentotta vala, kiért a hatalmas Isten az ő hadakozását jó szerencsésé tötte vala.

1565 esztendőben karácson havában Svender [Schwendi] Lázár alájöve Németországból nagy erővel, fegyveresekkel és

lánccokkal [Landsknechtekkel] egyetemben; megszállák Tokaj várát, megtörék és hamar megvevék. A jó Németi Ferencznek ott történék halála. Onnét elindittá népét Svender Lázár Szakmár alá. Ebben lón hire Báthori Istvánnak, és meggyujtatá a város körül való palánkot s mind megégeté, és úgy jöve alá Váradra. A németek Szakmárba nagy könnyen beszállának. Onnat ménének Erdőd alá; Erdődöt Báthori György nagy könnyen megadá a németeknek, belölle szépen kiköltözék. Kővárat ugyanazonképpen adá a németek kezébe. Onnat ménének a németek [Nagy-] Bánya alá. De a király meg nem segítheté őket, mert igen nagy tél vala, és a királynak kész népe akkor nem vala; mert népét akkor nyugottja vala, mert azelőtt való ősön mind hadakozott vala. Nagy-Bányát a németek akkor megvevék, mert a király népe ugyan megadá nekik, és Serédi István hamar a németek mellé álla és [Szilágy-] Cseh várát nekik ajánlá. Abba is népet bocsáttának a németek. Király jó tavaszra kelve nagy hertelén indula, mert a török immár feljött vala király segítségére; az erdélyi had, a nemesség és a székelység készen indula a király után, mert Váradban immár király meg is nyugodt vala. Váradról király megindula minden erejével, és a törökkel szembe lón, és mind a két had Szakmárt megszállá; hun nagy harcokat tőnek, mely harczon egynéhány személyek elveszének. Erdélyből visznek vala a király táborába nagysok éléseket, mert a hertelenségnek indulása miatt a had élés nélkül megindult vala; azt az élést pedig, a kit visznek vala a tábor után a [szilágy-] csehiak, mind elhajtották vala az erdődiék; és elfogták vala a király hadának éléseit, mely mián élés nélkül a király hada igen megfogyatkozott vala, éhség közöttök igen nagy vala: király ezen igen megbusult vala. Hamar indítá király hadát Erdőd alá, és Erdőd várát megszállá a király a törökkel együtt, kit sok ideig vitata és igen megtörete, és erőss ostromokat tétete rajta; végre meg is veheti vala, de önnönmagok megadák, és a törökökkel a benne valókat mind levágák. Senyei Miklós foglyá esék a jancsár agának, kit király nagy törekedéssel megváltá és nagy békével elbocsáta. Svender Lázárnak az öcscse Svender Kristóf ott esék foglyá a bassának, kit császárnak rabul küldének. Azt mikor megértették volna Csehben, a csehiak a várat felgyúták és mind megégeték — ugyanének ki belölle. Onnat indula a király Bánya alá. Ezt megérték a Bányában való németek, Bányát meggyujtották és mind elégetek. Juta a király hada Bánya alá, és megvevék azt a láncczoktól, kiket király nagy békével bocsáta el Bányából.

Onnat király indula Szakmár alá; melyet a németek, hogy megértének, Szakmárból kiszállának a Tisza mellé egy szigetbe, és a németek ott sánczba ásák magokat. Ott a király megveri vala őket, de a törökök elárulák a királyt, és elállának a törökök a király mellől. Ezen király igen megbusula, és nagy haragjában Erdélybe visszajöve. E dolgot hamarsággal a vén Szulimánnak király jámbor követei által hírré tevé, hogy a budai bassa véllé így cselekedett, s hogy a németeket megverhette volna, ha a budai bassa el nem árulta volna. Ezt a dolgot a Szulimán császár mikor megértette volna, a bassára nagy haragját veté, és királynak igiretet tón esküvéssel, hogy a királyt nem hagyja, a budai bassát pedig megbünteti. A királynak ugyan a volt az akarátja, hogy önnönmaga személye szerént császárhoz menne; de császár mikor azt megértette volna, követek által a királynak azt hagyá, hogy országában veszteg lenne és az országot őrizné. Ugyanakkor Szulimán császár a királynak ilyen igiretetten: hogy a jövő nyáron az ő vén fejét kihozná a Ferdinandus királynak megrontására; de ugyanakkor követei által azt is hagyta vala: hogy a király eleibe menne akkor Nándor-Fejérvárhoz és véllé szembe lenne mikor oda érkeznek a császár.

1566 esztendőben a vén Szulimán császár nagy erejét indítá úgy mint négyszáz ezer emberét. És mikor a Száva mellé szállott volna, a király nagy szép készülettel, magyarországi főfő urakkal és erdélyi főurakkal és jámbor főszolgáival és a kolcsos városbeli fő népekkel, császár hagyása szerént megkeresé nagy bizodalommal. És a király a császárral szembe lön Nándor-Fejérváron allól, szélyül a Duna, Száva közben, a Szerémség végiben. A császárt ott a király nagy szép drága ajándékokkal megajándékozá. Császár azonképpen a királyt megajándékozá szép fő lovakkal és öltözetekkel. És a királyt esmét Erdélybe bébocsátá.

1566 esztendőben a király haza jöve Erdélybe. A császár Pertali bassa által megszállatá Gyulát; ő maga méne Sziget vára alá, onnét elválogata negyven ezer jó tatárt, hogy a fel-földre rabolni mennének. A király pedig mihelyt Erdélybe haza jöve: nagy szép népe a királynak akkor készen vala, és elindítá hadát Sákavára alá; kit mikor nem sok ideiglen vitt volna, nagy erőss ostrommal megveve. Pertali bassa is Gyulát nagy erőss ostrommal és viadallal megvevé, és a benne való vitézeket levágák és némelyeket rabságra vének benne. Szulimán császár pedig Szigetváran kilencz ostromot tétete, kit

nagy erőss ostrommal meg is vétete; a jó hires és neves ur Szrényi Miklós amott elvesze, véle egyetemben nagysok jámbor vitézek elveszének és rabságba esének, mind a földnépe is mind elraboltaték és levágtaték; mert a tehetetlen Ferdinandus király meg sem meré a császár hadát látni, nem hogy a várban a vitéz Szrényi Miklóst meg merete volna segíni. A király indittá hadát a jó Tokaj vára alá, de a tatárok immár a felföldet mind Kaszáig elrabolták és elszárguldották vala; a király is immár nem sok időre megvötte volna Tokajt, hogy ha a Szulimán halála hire nem érkezik vala. Mert a Sziget megvételekor immár a császár halva fekszik vala, és az utolsó ostrom – a kilenczedik – még azután lett meg. Ezen Ferdinandus császárnak lön nagy öröme. A török Szigetben népit hagyván, haza mene és leszalla, és új császárt választának; a király is pedig nagy békével bėjöve Erdélybe.

1567 esztendőben a király nagy erejét indittá a böjtmás-hava fogyta felé és személye szerént megszállá Kővárat, kit Báthori György a németek kezébe adott vala; kit ugyan meg is vőn a király nem sokáig vitatván nagy erőss ostrommal, holott esék foglyá a bányai kapitány a Solyom Péter.

1568. Onnat a király indittá hadait Bánya alá. Mikoron Bányát megszállották volna, a németek erőssen tarták a várat, és ott a királynak sok népe megsebesüle. Igen nagy erőss ostrommal végre megvevék a várat és a benne való lánczokat mind levágtatá; azután a városnak kerítését földig mind letöreté. Ezt a német császár mikoron meghallotta volna, lön ezen nagy bánatja és az ő követi által a királytól frigyet kívána; azonképpen az új császárt is megtaláltatá és onnat is frigyet kíván; mert immár onnat a király Szakmár alá akar vala menni, kit az Isten kezébe is adott volna, ha a császárral és királyai a frigy meg nem lett volna. Igy tére a király országába Erdélybe akkor nagy békével.

1568. esztendőben szent Mátyás-nap estin böjtelő-havának 23-ik napján ada az ur Isten az én gazdámaszszonynak egy leány magzatot, kit Ersébetnek hivtunk.

1570. esztendőben ada egy leány magzatot, kit neveztünk Orsolya néven.

1571. esztendőben a második János király tétete egy nagy gyűlést M. Vásárhelyen. Mikor a gyűlés elvégeztetett volna, méne a király Górgény várába és ott megbetegedett, és igen betegen méne alá Fejérvárra. Második János király itt meghal 1571-ik esztendőben.

N. B. Immár a mit mostan irok, én Nagy Szabó Ferencz én magamtól irom ez néhány igét.

Mikor János király felserdült volna az atya halála után kétfelé tekintvén, látá azt: hogy az egész keresztyénségben immár oly változás lett volna, hogy kiki mit akarna azt vallaná a Luther Márton ujitásának utánna; mert immár ide Erdélybe is béhatott vala a Luther Márton reformált tudománya, melyet elsőbben egy Johannes Huntherus [Honter János, az erdélyi százszok reformátora] nevű déák, ki akkor oda fel lakott, mikor oda fel a hatalmas nagy veszekedés volt Károly és Ferdinandus császárok idejében. Azután az alá jöven, ugy hozott alá a Luther Márton könyveibe, és ugy serpált azután az egész szászságon a lutheranismus, melyben az egész szászság megnyúgott és megerősödött mind e mai napiglan mely nap ezt irom. Mégis marad talám.

De 1536-ki esztendőben ugyan oda fel a Luther discipulusi, ugymint Beza, Brencius és Calvinus János és sokan többek is ellen irának az ur vacsorája felöll és egyébről is nagysokakról; mely miá elpártolának egymástól, és magokon Calvinusról marada a calvinista név, és Lutherről a másik fele a lutheranus név mind e mái napiglan. De immár mostan ismét a mint látom, a calvinista rend abban is ujitást fog szerezni, mely ujitás napról napra itt közöttök terjedni és hallatni kezdetett; melyek ki is nyomattak már, és 23 articulushoz látom. Mely ujitást Belgiumban és Angliában indítottak meg ez előtt majd hatvan esztendő tájatt, mihelyt az angliai Jakab király, az annya halála után, a régi római igaz vallásból kitértette az országot. És így az elébbeni calvinistákon a puritanus név marada, az ujakon pedig a protestáns név vagon. Ezt én nem a kisujjamból szopom, hanem a magok régiebb és mostani irásokban szemmel látom és olvasom naponként. Mint lészen és immár miben állapodnak meg, tudja csak az egy Isten.

De ezt is mostan ebben hagyván: a királyról a mit elkezdtem vala írni és valamit Borsos Sebestyén szüle-apámról, abban elébb akarok menni. Mondám: hogy látván az ifju János király, a ki akkor mikor e dolog indittatott, itt Erdélyben igen gyermekállapottal volt, de a sok változó állapot között felnevekedvén, majd mintegy bizonytalan gondolatban lehetett a vallás dolgában. De ezenközben, mivel már minden ujitásra kaput nyitott vala a Luther és Calvinus az az: anabaptisták tudománya, tehát támada akkorban egy Dávid Ferencz nevű

tudományos ember, esmét egy olasz Blandrata és egy Franken – az is tudós ember számban volt immár. Ezek – mondom – a három tudákos emberek, egyakarattal fel kezdék állatni azt az anyaszentegyháztól régen condemnáltatott tévelygést, ugmint a sabeliana, fotiniana és ariana haeresist avagy értelmet, mely ellen a calvinianus papok s praedicansok eleget hánykodának ugyan mind disputálással, mind pedig irással, de ugyan semmit nem obstálhatának; mert már a pápásokat megutálván, authoritássok is debilitáltatott vala, és így azok hátrább állottak, hanem csak nézték, mi lesz e dologban. A király ezenközben felnevekedvén, mind birodalmában s mind pedig ideje szerint reája vigyáza mind a Dávid Ferencz ujitotta, mind pedig a Calvinus tudományára, mert mindenik fél az ő vallását a királynak igen commendálja vala; de végre a három tudós embernek, ugmint Dávid Ferencznek, Blandratának és a Frankennek értelmén állapoték meg a király és azokat fateálni kezdé, a többit pedig megvetni; és így osztán asseclái kezde lenni ennek is az értelemnek a királyra nézve. Ebben a király mellé állának sokan a nagyságos urakban is, ugmint a Kendiek és sokan többen is; azután a városok közül Kolosvár, Torda, Déés; és a székelységen is néhány faluk és darab földek a székely főemberekkel együtt arra az értelemre szakadának. Ezeknek is a Hallereknek az elei, ugy a szüleapja Haller Gábor és az Eőssi András, a ki Szent-Erzsébetet birja vala, Hallerrel együtt acceptálák az arianismust és fotinianismust. De mind e tájban itt Vásárhelyt is voltanak nagy hánykodásban a religio válogatásban, mert majd fele a városnak, ugyan a nagyja az új haeresist, a Blandratáét, bévette vala. Egyszóval: a százszokon kívül mind az országban lakó magyarság ily veszélyben forgott akkort. Csik, Gyergyó és Udvarhely egy néhány falukkal öszve, Marosszéken is a havas alatt egy néhány falu nem állottak el a régi avas pápistaság mellől; és a királynak is nem volt módja abban, hogy a papjokat persequálja, hanem a mai napig is megmaradtak abban. Kolosmonostor és ott a tájban is helyt állottak volt ebben a változásban és persecutióban, a kik maig is alkalmas szerint helyben vagynak. Ugyan nem is cselekedte a király azt, hogy a hol a község meg akarta vallását tartani, onnat erővel kiüzte volna a papot; hanem csak azok a kik a sok tébolygásban megszedültek és az imperitum vulgus [tudatlan nép] nem tudta mit miveljen, mert mind a két vallás ugmint a calviniana és az ariana valóban kellett magát a szegény ítélet nélkül való vulgus előtt. De mivel a király választá magá-

nak az ariana vagy is fotiniana vallást, majd mind az ország arra hajol vala, juxta illud:

Mobile mutatur semper cum principe vulgus,
Regis ad exemplum totus componitur orbis.

Így lőn akkor Erdélynek dolga. Mely hitbéli változtatás megerőtlenítette a nagy fejedelmeket, egymástól elidegenítette a népeket; és az alatt a nagy szultán Szulimán mint eszes ember ezt látván, akkor hántá a hársot mikor hámlik vala, és az alatt magának tevé s foglalá a magyar birodalomnak jobb részét. Ezt használók véllé! De még mi vagyon hátra, azt csak a jó Isten ő szent felsége tudhatja jobban, miben állapodik meg a dolog jövődöben. Akkori napokban hallottál volna egész Erdélyben minden helyeken a köznéptől sok esztelen disputa-tiót és pántolódást: falun, városon, étel-ital között, estve-
reggel, éjjel és nappal, praedicatoroktól a praedicáló székből sok káromlásokat és módnélkül való kárpálódásokat a két religio, ugy mint a calvinista és ariana religión valóktól disputa-lást hallottál volna. De végtére osztán egy oly korban, ugy-
mint a mint emlékezem 1588-k esztendő tájatt esmét, megujula és kétfelé szakada az arianus vallás; mert Szent-Ersébeten lakik vala egy főember, kinek Eőssi András vala neve, ez – mondom – addig olvasá a bibliát, hogy szépen kitalálá belőlle a szombatos vallást, és nagysokakat elhíttetett vala, a szent-
írásnak világos locusait mutogatván a nagy együgyü község-
nek; és így csakhamar két vallás lőn az egyből, ugy mint ariánus és szombatos-vallás. E pedig oly igen elterjedett vala főképpen a székelységen mind a kettő, hogy nagy darab tartományok oltalmazzák vala. Hanem osztán Báthori Sigmond idejében circumscribálta az ország a gyűlésben: hogy négy vallás reci-
piáltatván [befogadtatván], a többi ha volna, vagy lenne valami oly innovatio, tehát sub amissione capitatis et bonorum [fej- és jószágvesztés terhe alatt] letétessek és ellene álljanak és exequálják. De azzal azoknak asseclái semmit nem avagy keveset gondolának, mert szintén úgy exerceálták valamint akarták. Itt Vásárhelyt is nagy fészket vert vala az arianus vallás is; de osztán a mint oda feljebb mondám, abban meg nem maradván, szombatosokká lettek vala. Ezek voltak fő követői: Borsos Tamás, bátyám ki az anyámmal mind egy volt, és Szabó Gáspár sógorunk, Szabó Menyhárt, Eötves Miklós és Eötves Péter, Szócsi Pál, többek is voltak. Ugy vagyon, hogy 1599-n Mihály vajda az országot birá. 1600 esztendőre kelve

itt Vásárhelyt őket megfenyítette volt a tanács ezért; Kovács Pál bíróságában tehát alá mentenek volt Mihály vajdához e dolog fellől, és az ország articulussát megmutatták a vajdának, hogy végzett arról az ország valamit régen. Mihály vajda látván az országnak arról való végzését, legottan szabadságot ada, hogy azokat, kik itt a városban lésznek, az articulus szerint exequálja a tanács és biró. Onnat megjöven, minthogy Szabó Gáspár vala serényebb az új vallásban: tehát reája menének és minden nebelő irogatásait, kit Eössi Andrástól hozott könyvből irt vala, elhozák házatól és a perengér alatt cigiánnyal megégettették; ő magát meginték, hogy aféle ujításnak, melyet az ország megtiltott, békét hagyjon, ne ujítson, hanem maradjon meg a négy recepta religiónak [bevett vallásnak] az egyikén, melyiket a lelkiismerete szerint választja és tartani akarja. De ezuttal is igen keveset gondolának véle, nem is exequálák őket az articulus szerint; mert Kovács Pálnak a bírónak atyafiai valának, és egyébaránt is atyafiság- és előkölt tanácsbeli emberek valának. Szabó Gáspár azon esztendőben meghala, maradának négy fiai: István, Sebestyén, Gáspár, György, kikre reá marada a szombatlás. El is nem hagyák. Hanem Rákóczy György fejedelem az ő napjaiban osztán mint disciplinálta légyen meg őket, ide alább megjelentem, meglátod ha Isten adja. De még más tragoediájok is telék el ezeknek az atyafiaknak mikoron irnának 1595-k esztendőben, jóllehet nem a szombatolás miatt vala az, hanem más csufos és stupidus dolog vala a mit indítottak vala akkor, a mely ilyen, vigyázz reá: Szinán bassa Nagy-Győrt hogy megvevé, akkor irának vala 1594-ben. Onnat megtérven a bassa 1595-k esztendőre jutván, méne minden hadával Havasalföldre, onnat Mihály vajdát ide kitolá Brassóhoz és egész nyáron és őszfélt onnan csatáztak bé a bassa hadára Brassótól; hanem osztán aratásután-tájban Báthori Sigmond fejedelem nagy erővel, ugy mint német segítséggel, kit Ferdinandus secundus küldött vala segítségére, és a moldovai István vajda s az havasalföldi Mihály vajda segítségével, és az erdélyi haddal s az székelységgel együtt reá méne a bassára. És mikor immár az országból kiment volna, tehát ez alatt itt Vásárhelyt a kik szombatosok és arianusok voltanak, egymással elhitették azt, hogy Szinán bassa megveri ezuttal Havasalföldében a Sigmond fejedelmet, és onnat bėjöven, Erdélyt csak elfoglalja. Tanácsot tartván azért a fenn megirt szombatosok, irtanak egy könyörgő levelet a budai bassának, melynek a tenora ez vala:

«Hatalmas bassa!»

«Az egy Isten minden jóval megáldja hatalmasságodat és az hatalmas győzhetetlen császárt és az egész muzulmán nemzetséget. Továbbá mi M. Vásárhelyt, Erdélyben lakó szegény emberek, kik mi is a disznóhúst meg nem eszszük, sem egyéb fertelmes állatot, és egy Istent vallunk lenni, nem hármat, általláttuk azt, hogy nem halad már továbbra, hanem az egy Isten elveszi a birodalmat tőlök, és adja az hatalmas császárnak a magyarokat és a török nemzetségnek».

«Könyörgünk azért mi szegény emberek azon a hatalmas bassának, hogy tegyen irgalmasságot azon a napon mi velünk, mely napon ezt a mi városunkat elrabolják és elfoglalják a hatalmas császár vitézi. Hogy pedig a mi házainkat akkor megesmerjék, oly jelt teszünk a mi házainkra, hogy a hatalmas császár vitézi azt nagy könnyen megesmerhetik; és a hatalmas császár hadai akkor minket ne bántsanak, melyért a hatalmas Isten megáldja a hatalmas és győzhetetlen császárt és az egész muzulmán nemzetséget minden jó szerencsével. Költ Erdélyben M. Vásárhelyt 1595-ben 15 July.» N. b. A neveket is aláírtak volt a levélnek: «Mi szegény nyomorult rabjai, de igen jóakarói a hatalmas bassának és mind az egész török nemzetségnek: Borsos Tamás m. p. Szabó Gáspár m. p. Szabó Menyhárt m. p. Eötves Miklós m. p. Eötves Péter m. p. «Kik egy Istent vallunk és disznóhúst nem eszünk, a több atyafiakkal együtt a hatalmas bassának szegény rabjai.» Eddig a levél mássa. Ennek a levélnek elküldésében pediglen ilyen alkalmatosságot találtak volt: hogy a fenn megírt Eötves Miklós és Eötves Péter makóiak voltak, és volt még Makón nékik egy attyokfia, a kivel egyik is voltak ugyan; és azt a levelet akarták annak az attyok-fiának méltatni Makóra, hogy az bévigye az bassának Tömös-várra, és onnét osztán küldjék el azt a budai vezérnek. Mely levelet mikor egy embertől elküldöttek volna innét, az utban valami módon kézbe akadott és mindjára harsággal küldöttek Báthori Sigmond fejedelem után Havasalföldébe. És mikor immár Sigmond fejedelem a hadak előtt menne jó lova hátán, és egy széltében menne velle Mihály vajda, István vajda és utánna a fő generális és mind a több nagy urak, tehát kezébe adatik a levél a fejedelemnek; melyet mikor nagy kaczagással a vajdák és generális előtt elolvasott volna, mond: „Micsoda emberek lehetnek ezek az árulók, esméri é valaki őket?» És csak hamar találtaték oly ember, a ki megfelel a fejedelem

kérdésére és azt mondja: hogy ő esmeri jól őket mind. Esmét mond a fejedelem: «Áruló fiai! hiszem nagy dolog, hogy meg sem fogták a madarat, addig immár melyesztik; avagy nem tudják é azt, hogy az én Istenem az én ellenségemet megvervén, nekem adja a diadalmat, és országomba nagy örömmel és győzelemmel haza viszen minden hadaimmal együtt?» Esmét kérdi a fejedelem a körülle lévőket: «Ha kell-é félni valamit azoktól az árulóktól?» Mely szóra mondának néme-lyek: Kegyelmes felséges uram, semmit ne azoktól bátor, mert a ki szöcs, ki szabó, ki ötves, ki pedig egyébféle mives emberek. Melyre mond a fejedelem: «Hadd járjanak tehát árulói, tartsák dolgokat, pedig hogy itt vagyon levél.» Erre a szavára a fejedelemnek az urak mondának: Felséges kegyelmes uram, talám jobb volna azért ha tetszenék felségednek, addig mig megtérünk hadd lennének fogva, ki tudja talám még ahoz lehet több dolog is. Melyre mond Sigmond fejedelem: «Fogják meg hát őket mig haza viszen Isten, azután lássuk mit kell mivelni vélek.» Onnat hamar levele érkezvén a fejedelemnek Fejérvárra, legottan itt dobbanának a fejedelem mandatumával, és látván a bíró ki akkor Szabó Péter vala, rajtok lőnek; de Szabó Gáspár elszalada, Borsos Tamást, Borbély Jánost, Uzdi Lászlót, Déési Pétert megfogák s többet is; kiket osztán fogva Görgény várába felküldének és sokáig ott tartának fogva, és a görgényi kutat vágaták vélek; mert az a kut nem vala még elvégezve, melyet vágatni kezdett volt Ferdinandus primus császár. Borsos Tamást pedig nem Görgénybe, hanem vivék Fejérvárra, ki onnat csak hamar elszalada, és ugy lappanga szélyel. Azután hideg őszre kelvén, Báthori Sigmond diadalmasan megtérvén, országába haza szálla, székibe üle, de azután őket csak nem is kérlette: hol vannak? sem semmi emlékezetet nem tett felöllek senki; hanem Borsos Tamás és Szabó Gáspár egy karácson-tájba házokhoz haza osontának, pironkodának, és senki semmit nem szoll vala nekik és nem lőn semmi bántások. A görgényieket, a kik ott fogva valának, a jövendő nyáron haza bocsátták, és semmivel egyébbel meg nem büntették őket. Ezt én Nagy Szabó Ferencz láttam és tudom, nem mástól hallottam, mert időmben telék el ez a tragoedia a szombatosokon; melyet azért irék itt meg, hogy a Borsos Sebestyén szüle-atyám írása ada reá alkalmatosságot; és nem akarám elmulatni, hanem hogy tudhassa a ki nem tudta: micsoda formán lött légyen a hitbéli változás mindenütt a keresztyének között nagy csuda bódulással s tébolygással és visszavonással, mihelyt a régi megrög-

zött tudományát a régi anyaszentegyháznak Luther Márton, Calvinus János és a több ujságtalálók megvetették. N. b. Itt 1536 Sánta Márton hozta a calvinistákat bé.

Immár mivelhogy ide fel abban az időtájban mikoron jött légyen bé országunkba Németországból [Calvinus vallása], kezdék valamit irni, mert addig irtam a Luther és Arius vallásáról és szombatosok nevedésének alkalmatosságáról; vagyon azért hátra, hogy valamit emlékezzem egy nehány szóval a calvinista atyafiak idejéről is, mikor és ki által lépett bé Erdélybe ez az értelem? Mikoron már Calvinus, Brencius és többek is elszakadtak volna az ő mesterektől doctor Luthertől, ottan könyveket irának a magok értelme szerént valót ellene; és ugyan akkortájban egy magyar, ki erdélyi lehetett, volt oda fel tanulni Németországban, a neve volt Martinus Kalmánczi, magyarul hívták Sánta Mártonnak: ha ugyancsak sánta volt é, vagy csak vezetékneve volt a Sánta név, azt én nem tudom, de azt nékem ugy beszéllették azok a kik akkori emberek voltak. Ez a Sánta Márton, mikoron irának 1536-n, csak ezer-ötyszáz harminczhatban jött ide bé Erdélybe, és a Calvinus könyveit és tudományát ez hozta bé, melyet a lutheranus szászok igen bántanak akkor. De ez aval kellett magát a tudatlan paraszt közönségnek: hogy ő néki bár ne légyen drágább köntösse, hanem csak a ki száz pénzt érjen, mert ugymond, nem illik apostoli embernek a drága ruha; esmét: ő néki fizetése csak annyi légyen, hogy légyen mit enni és innia. Azt a község megértvén, az olcsó praedicator két kézzel kapták minden tudományával együtt, melyet éppen csak a magyarság acceptála akkor, elhagyván ha ki valahán a Luther-vallást üzte volt is, és ehez ragaszkodott. És így osztán ez a négy vallás, úgy mint: pápista, lutherana, calviniana és ariana ez országban recipiáltatott és országgyűlésben confirmáltatott. Megíráom oda fel az arianus vallás miképpen szakada kétfelé, és mint csirázék a szombatos-vallás belölle; hanem ide alább azt is megírom mikor az helye lészen: Rákóczy György fejedelemmel mint járának azok a szombatos és arianus atyafiak.

Eddig a magam írása. – Kezdek esmét a Borsos Sebestyén szüle-apám irásához itt, melyet elhagytam vala. Hagytam vala el irását irni a János király halálán, mely volt ugy mint 1571-k esztendőben. Immár utánna így kezdi el irását a szüle apám. N. b. szoll János királyról:

Ez istenfélő és tökéletes igaz keresztyén fejedelem vala, kinél drágalátosabb királya nem volt a keresztyéneknek, ki az

Isten igéjének ilyen tudakozója lett volna. Ez a tanítóknak nem hogy rontója lett volna, de inkább nagy oltalmára volt. Noha az Antichristusnak az ő találmányát a háromságos [Istenről] minden szerzésével egyetemben ő megutálta és megvetette vala, és a prófétáknak és evangyelistáknak tanítások és irások szerint az egyedül való Atya-Istenről és annak az ő fiáról igaz vallásban vala. De mindazonáltal egyik fél tanítóit is nem háborgatja vala, sőt inkább még az istentelen tanítókat is azonképpen táplálja vala a Kristus tanítása szerint; azoknak kigyomlálását az Isten igéjére hagyta vala, mely Istennek igéje őket naponként irtogatja vala.